

TESTIMONIS DE LA GUERRA A TOSSA

COM LES FONTS ORALS AJUDEN A CONSTRUIR EL RELAT DE LA CONFRONTACIÓ CIVIL DEL 1936 AL 1939

De la curiositat inicial, quasi innocent, de saber què va passar a Tossa de Mar durant la Guerra Civil, a la recopilació minuciosa de la memòria dels que van viure aquella època. Com van fugir els estrangers que eren a Tossa el juliol de 1936, com era la vida dels tossencs al front, com s'aconseguien els aliments més desitjats, com l'oli o el pa... són algunes de les qüestions tractades en les converses mantingudes amb aquells que van viure els tres anys de guerra, des de tots els àmbits.

MARTA PLANELLAS > TEXT

Penso que això no durarà gaire», escrivia el tossenc Josep Coma des de les trinxeres de Brihuega, a Guadalajara, on lluitava a la Brigada Mixta de l'exèrcit republicà. La carta anava dirigida a Rosa Planellas, la seva promesa, que l'esperava a Tossa, com moltes altres dones esperaven els seus marits. Aquestes cartes les vaig trobar a casa de la meva tia Rosa, quan ella va morir. I se'm va despertar la curiositat de saber què havia passat durant la Guerra Civil al poble. La meva sorpresa va ser que no hi havia cap publicació sobre la història local, i molt poca documentació a l'arxiu municipal. L'única solució per descobrir els fets era parlar amb els testimonis vius d'aquella època, els tossencs que van patir la guerra en la seva pròpia carn, els d'un bàndol i els de l'altre. I, a través de les fonts orals com a metodologia històrica, he anat descobrint el relat del dia a dia del poble, amb les seves pors,

misèries i anècdotes, moltes anècdotes. A partir d'aquí, i amb un funcionament que té molt a veure amb la investigació periodística, he anat elaborant un discurs que fins ara no havia sortit a la llum i que podria perdre's en la memòria dels seus protagonistes.

La fugida dels estrangers

Què se'n va fer dels estrangers que eren a la població en el moment d'esclatar el conflicte? Tossa era ja un punt d'interès turístic amb alguns hostals, com la fonda Steyer o l'hotel Johnstone, que tenien les habitacions plenes d'estiuejants. A part, també hi havia persones estrangeres que vivien habitualment

a Tossa i que estaven censades a l'Ajuntament: el 1936 eren 36.

«Quan va esclatar la guerra tot hom va fugir. Van atracar dos *barcos* a la platja gran: l'un agafava francesos i anglesos, i l'altre alemanys. La pintora Lola Bech va anar a acomiadar el pintor txec Georges Kars, que estava a Tossa des de feia mesos, i era ja un artista reconegut. «Lola, adéu, perdem un món que ja no recuperarem mai més», li va dir Kars plorant mentre s'embarcava». Els testimonis directes de la guerra, com Vicenç Esteban, expliquen situacions com aquesta amb un sentiment indescriptible i resolen les hipòtesis inicials sobre els estrangers. Tot i que en alguns casos aquests testimonis eren nens –Ramon Aragay tenia només 7 anys–, la seva visió és nítida i el raonament posterior, lúcida: «El *barco* de davant de l'illa va venir a buscar els jueus, entre d'altres. Políticament ja es rumorejava que podia passar alguna cosa». En Joan Vila recorda en veu alta: «Com que eren es-

Al front de l'Ebre i a la retirada és on van perdre la vida més tossencs: 8 soldats, del total dels 35 que van morir lluitant

FOTO: ARXIU MUNICIPAL DE TOSSA

trangers van procurar no tocar-los. A la fonda Steyer i a can Johnstone hi havia gent: era a mitjan juliol, era ple estiu. Els estrangers van marxar, tu diràs... Però alguns estiuejants de Barcelona, com els Ainaud, es van quedar aquí perquè a la capital hi

bombardejaven». Efectivament, la família de l'historiador Josep Maria Ainaud de Lasarte era a Tossa per aquelles dates i Vila afegeix un apunt interessant: «A Tossa en aquella època hi devia haver gent que, en el món de l'espionatge mundial, era impor-

tant. Si no, a l'estiu del 36 no et ve gent amb un *barco* de guerra anglès a buscar quatre escriptors i altres persones. Crec que va ser el *Hunter*, que després el van enfonsar a Narvik, a Noruega, a la Segona Guerra Mundial».

I els records dels que ho van veure es complementen amb el relat del llibre *Hotel in Spain*, de Nancy Johnstone, una anglesa propietària del ja esmentat petit hotel, inaugurat a Tossa al principi dels anys 30. Diu: «Quan s'estava fent fosc Mary Bain, que estava a dalt en una de les terrasses, va cridar "Vaixell a la vista!" Vam córrer a fora i vam mirar. Hi havia, entrant a la badia molt lentament, un destructor anglès! En el moment de baixar a la platja, tot el poble de Tossa ja era vora al mar».

En aquell vaixell destructor, atracat de nit a la badia de Tossa i amb uns focus de llum molt potents, s'hi van embarcar molts estrangers per fugir del que els venia a sobre.

Uns marxaven de Tossa i altres hi

>> A dalt, el pintor Fred Uhlman a l'oli Tossa de Mar (1936) representa els capellans que controlen el poble amb l'ajuda d'estrangers guàrdies civils voladors. A sota, una imatge de la platja als anys trenta.

arribaven. Eren els refugiats, que venien de diverses parts d'Espanya on el conflicte era més viu i la seva vida corria perill. Una d'aquestes persones és la Conxa Martínez, nascuda el 1926 en un poble de Lleó, però que quan va esclatar la guerra era circumstancialment a Madrid amb la seva àvia. Els bombardeigs a la capital eren continus, i l'àvia de la Conxa va decidir que la seva néta marxés com a refugiada amb els nens del col·legi cap a Catalunya.

«Van anar primer a Barcelona i després a Girona, a un convent; dormíem a terra i no teníem res per menjar. Ploràvem... Érem petites i no sabíem què ens passava. De Girona, a un grupet ens van portar a Tossa. No ens van dir res, ens van portar com xais i ens van repartir per les cases. Jo estava molt enyorada. Va ser molt trist perquè a casa meva no sabien on era jo», explica la Conxa. I hi afegeix entre llàgrimes: «És una pena per a mi recordar-ho. Els meus pares a León tenien una barberia i es guanyaven bé la vida, i la guerra ho va destrossar tot». Al desembre de 1937, a Tossa es van comptabilitzar 22 refugiats, xifra que va arribar a 370 el març de 1938.

Assassinats que accentuen la por

Tothom vivia amb por, sobretot després de la revolució de juliol del 36, en què van arribar camions amb milicians amb idees radicals i accions directes contra l'església. Ramon Aragay ho relata amb detall: «Van treure tot els sants de l'església, en van fer una pila a la plaça i van cremar-ho tot allà. Jo me'n recordo ben bé perquè nosaltres anàvem a estudi on ara hi ha l'ajuntament i tot el dia estàvem al carrer de l'església jugant a pilota. Van cremar l'orgue, el plom es va fondre i nosaltres trèiem trossos de plom dels tubs. Els que van destrossar l'església venien de fora». Les consignes anticlericals eren clares, però l'actuació d'alguns representants del poble va ser vital

per evitar mals majors: «A l'avi Cruanyes, que llavors era l'alcalde, republicà, es veu que algú li va dir que venien a cremar l'església. I va pujar i va dir: "Què feu amb aquest home? Ja me'n faig càrrec jo, d'ell". I era el capellà, mossèn Martí, a qui va salvar la vida, perquè ja se l'enduien: dos milicians el tenien agafat dalt dels graons de l'església».

No hi va haver tanta sort amb dos homes que van morir a mans dels revolucionaris, uns revolucionaris que els entrevistats assenyalen com a «gent forastera». Les víctimes van ser Romà Torrent Costa, membre del Comitè i assassinat pels seus companys per suposades venjances internes, i Francisco Expósito Dapena, mort pels extremistes, el 5 de setembre de 1936 a can Vilas. Aquestes dues morts estan ben marcades en la memòria dels tossencs. Vicenç Esteban relata aquells primers dies amb precisió: «El Comitè tenia una llista negra de gent facciosa o contrària a la República, d'unes 30 o 40 persones, i els volien matar per les cunetes. El primer que van matar va ser

l'avi de can Gascons, en Francisco Expósito; li deien en *Nohay*, perquè li anaven a comprar tabac i deia "No hay". Era un excarrabiner i tenia un capellà a casa a dispesa. També van matar en Romà Torrent, que vivia a la Roqueta. Era de la flamarada, de la colla que anaven a fer registres. Es veu que en Romà no estava d'acord amb el que feia el Comitè i havien de tenir una reunió per discutir-ho». I aquesta reunió va acabar molt malament, tal com explica Carme Margenats: «El van degollar i el van enterar a l'eixida de can Rocamora».

Aquestes morts i les accions del Comitè van acovardir molta gent, que, segons Esteban, ni sortien de casa seva. «Els del Comitè eren força exaltats. Aquí a Tossa es va trobar que hi havia set o vuit elements que eren molt d'esquerres, deien que s'havien de repartir la terra i les cases, que si no es repartia de grat havia de ser per força. Amb l'excusa de comprovar si hi havia armes amagades anaven per les cases a registrar, i si es trobaven un calaix amb joies, se les enduien, o si hi havia roba maca o un moble que els feia goig, també», comenta Vicenç Esteban.

El dia a dia al front de guerra i al poble

Passats els primers mesos, a l'octubre del 36, els regidors tossencs es van fer càrrec de l'Ajuntament, encapçalats per Joan Dorlan Galceran, conegut com a *Lakatus*. El poble va recuperar, més o menys, la tranquil·litat. Seguien algunes col·lectivitzacions de terres i finques, es comissaven els aparells de ràdio i les màquines de fotografier, però no es produïen les actituds radicals i tan tenses dels primers dies.

La desmoralització al poble va arribar quan van començar a cridar els joves a files, alguns dels quals no van tornar més.

Francesc Casadevall va formar part de l'anomenada lleva del biberó, i sense haver complert els 18 anys va marxar cap al front. La batalla de l'Ebre, una de les més mortíferes de

>> Un refugi utilitzat durant la Guerra Civil a Tossa.

El recompte final: 35 morts al front, dos assassinats i dos nens morts, l'un per les restes de material bèl·lic i l'altre per una bomba de mà llançada per un avió republicà en retirada

tota la guerra, l'esperava. «El dia de sant Jaume, això ho recordaré sempre, vam passar l'Ebre. Van portar barques. Nosaltres, com que sabíem remar –érem mariners–, doncs remàvem. Ho fèiem de la manera que podíem perquè anàvem ben torts, riu avall. A l'altra banda ja n'hi havia d'altres que ens esperaven. Pujàvem vora a vora riu amunt, i anàvem fent camins tota la nit», explica amb uns ulls brillants. El clam és força unànime: els rojos no estaven tan ben preparats militarment, sobretot cap als últims mesos de guerra.

Els dies anaven passant, i les baixes a l'exèrcit republicà anaven augmentant. «Ens van portar a la serra de Cavalls. Allà pla... allò era un cementiri! Si no m'haguessin ferit jo hagués mort allà». *Xicu Culera*, nom amb què és conegut a Tossa, va ser ferit de metralla en una cama, i això el va salvar d'una mort segura. Va veure com molts dels seus companys queien en la batalla. Al front de l'Ebre i a la retirada és on van perdre la vida més tossencs: vuit soldats, del total dels 35 que van morir lluitant.

I si trista era la vida dels soldats, encara més angoixant ho era la de les seves famílies, que esperaven notícies per carta dels joves escampats per tot Espanya. Amadeu Gotarra explica les vivències de casa seva, quan els seus dos germans grans van haver de marxar al front. El neguit dels pares eren evidents, i més quan es van conèixer les primeres baixes. «Si la mare estava dos dies sense rebre carta dels dos fills... [fa un llarg silenci] Són coses que s'han de viure», comenta l'Amadeu, tot i que en el seu cas, afortunadament, no es va haver de lamentar cap mort.

I a totes aquestes inseguretats s'hi havia d'afegir la falta d'aliments bàsics. Aconseguir menjar es feia di-

fícil, i era una activitat que sempre solia recaure en les dones, que havien d'alimentar la família. Qui podia anar a pescar o tenia un tros de terra podia estar content. Però hi havia privacions essencials en la dieta, com el pa o l'oli, que eren racionats. Pepita Faro s'encarregava aleshores de fer les racions al forn de Ca l'Aragay i les repartia als veïns. «El sucre, l'oli i el pa, tot això anava amb tiquets i cada setmana tocava a uns de diferents. L'amo es cuidava de la caixa i jo de repartir l'oli: jo el me-

surava, un litre o mig, i el donava. I el pa també: anava a peces, el pesàvem i una màquina el tallava. Tocava un quart de quilo o mig quilo de pa per persona. Tot anava racionat i per això la gent feia quilòmetres a peu per fer estraperlo».

La Maria Cruz reconeix que en plena guerra va anar fins a Llers a buscar oli. I el viatge era una odissea. Arribaven com podien fins a Llagostera per agafar el carrilet fins a Girona. Allà, amb el tren, anaven en direcció a Figueres. Ja coneixien les masies on havien d'anar a buscar l'oli. «El tren sempre anava ple, i a vegades havíem d'entrar-hi per les finestres. Si trobàvem 2 o 3 litres d'oli ja estàvem contents. Primer volien cèntims, i després ja va venir el bescanvi. Per 25 sardines em van donar un quilo de fesols menuts. Vaig venir contenta... Semblava que havia fet la Pasqua. Ens hi estàvem dos dies: havíem de dormir en una pallissa i l'endemà tornàvem. Uns amb altres ens ajudàvem. Ens deien: "Tingueu compte, que a l'estació hi ha els milicians". A mi no em van demanar mai res».

Una de les persones que va formar part de l'Ajuntament durant la guerra va ser Jaume Dorlan, germà de l'alcalde Lakatus. Tot i la seva avançada edat –farà 103 anys–, en Jaume recorda com des del govern local es va intentar pal·liar aquesta situació: «Sortíem amb els camions amb en Pepet Mateu, carregats de cascos d'arengades i cai-

xetes de sardina fresca, i fèiem intercanvi. Els que érem del Comitè vam proposar d'anar a la província de Lleida, a Cervera i llocs agrícoles. Les arengades i la sardina, que semblava fresca i que era molt bona, les canviàvem per farina, i fins i tot alguna vegada havíem portat pa. Això va ser al final del 36 i el 37. Sortíem i

>> El saqueig de l'església del pintor Fred Uhlman representa l'assalt al temple per part dels anarquistes.

**«Penso que això no durarà gaire»,
escrivia el tossenc
Josep Coma des de les
trinxeres de Brihuega,
a Guadalajara, on
lluitava a la Brigada
Mixta de l'exèrcit
republicà**

FOTO: ARXIU MUNICIPAL DE TOSSA

>> *El Hunter, un vaixell de guerra anglès que va anar a Tossa a rescatar quatre escriptors, entre altres estrangers.*

anàvem a Banyoles, i portàvem ous i verdura, i si trobàvem pa, pa. Tot el que no teníem a Tossa».

«Jo no vaig passar gana. A casa no ens va faltar de res, teníem vianda per estar bé. Moltes coses les compràvem d'estraperlo. La meua mare tenia contactes i treia menjar de pertot. Hi havia gent que es jugava la vida i el sou, tot i que aquí no van agafar mai a ningú. Un cop ens van portar mig porc, no sé d'on...», comenta la Maria Nadal, a casa de la qual tenien una peixateria. «Oli, pa, arròs, sucre... aquestes coses eren les més difícils d'aconseguir. Verdures i peix ja n'hi havia. Però hi havia gent a qui els va fallar tot. De la verdura se'n menjaven les fulles que abans es tiraven a les gallines», recorda com si fos ara la Maria. Era una època on «el blat de moro era el rei», segons en Joan Vila, «perquè en feien farro per fer sopes, feien truites de farro, i amb quatre cols i quatre bròquils, passaves. I la situació encara va ser més dolenta a la postguerra, fins que va acabar la Segona Guerra Mundial».

Misèria, morts al front i el temor als bombardeigs. Aquest és un altre

dels sotrats que els va tocar viure als tossencs durant aquella època. La por que la localitat fos atacada amb bombes, des dels avions o des dels vaixells de guerra, va fer que es construís un refugi, el refugi de Can Magí. El van fer en hores mortes els veïns del poble. Tenia una llargària important, serveis i uns bancs a cada costat del passadís. Avui dia, entre matolls, encara se'n pot veure una de les entrades, tot i que l'han tapiada per motius de seguretat. Quan sonava la sirena per alertar d'un possible bombardeig, famílies senceres s'hi

La pintora Lola Bech va anar a acomiadar el pintor txec Georges Kars, que estava a Tossa des de feia mesos, i era ja un artista reconegut. 'Lola, adéu, perdem un món que ja no recuperarem mai més', li va dir Kars plorant mentre s'embarcava

amagaven, fins que passava el perill. Sobretot s'hi anava quan veien passar el *Canarias*, el vaixell que va destrossar Sant Feliu de Guíxols. També hi havia, però, qui no es refiava de l'estabilitat de la construcció i preferia quedar-se a casa. «Si veien passar el *barco*, tocaven la sirena. Però no sé si hi va anar gaire gent, al refugi. Potser sí algú que tenia por... Nosaltres no ens vam moure mai de casa, perquè era on estàvem més bé», explica Maria Nadal.

Finalment, el 2 de febrer de 1939 les tropes *nacionals* van entrar al poble amb els soldats italians que els acompanyaven. Molta gent desitjava que s'acabés la guerra, fins i tot entre els que l'havien perdut. El recompte final: 35 morts al front, dos assassinats i dos nens morts, l'un per les restes de material bèl·lic i l'altre per una bomba de mà llançada per un avió republicà en retirada. A part dels números, sempre freds, entre els que ho van viure queda la sensació de buidor, tristesa i misèria. «Va ser una època molt dolenta. Que no en vingui cap més, de guerra!», demana Joana Moré, de 90 anys i una experiència a les seves espatlles que no pot ser desaproveitada, com tampoc la dels seus coetanis.

La història de la Guerra Civil a Tossa de Mar no ha estat mai estudiada en profunditat, i no hi ha documentació recopilatòria sobre la vida al poble, només esquitxos. Aquest és l'inici d'un estudi amb fonts orals, que ara ja va prenent forma de tesi, i que vol aprofitar la informació de què disposen tots els tossencs de més edat. El que expliquen són peces del gran trencaclosques de la història de la guerra. Un trencaclosques que no pot quedar en l'oblit de la modesta memòria local.

Marta Planellas és periodista.

PER SABER-NE MÉS
> *Hotel in Spain* de Nancy Johnstone (Faber & Faber. Londres, 1937.)